

לא בשמיים

כשהייתי סטודנט בשלהי שנות השישים – תקופת מהומות הסטודנטים, הסמים הפסיכדליים והמדיטציה של הביטלס עם המהירשי מֶהֶשׁ יוגי – התהלך בינינו סיפור. יהודייה אמריקנית בת שישים ומשהו נסעה לצפון הודו, לפגוש גורו מפורסם. קהל רב חיכה שם בתור לראות את האיש הקדוש, אך היא התמרפקה פנימה בהסבירה שהיא מוכרחה לראות אותו בדחיפות. מה שאמרה למאסטר מֶשֶׁהֶשׁתחלה אל האוהל נרשם על ספר הזהב של האגדה האורבנית. היא אמרה לו, "מרוויז, תקשיב לאימא שלך. מספיק כבר. בוא הביתה".

משנות השישים ואילך מצאו יהודים את דרכם לדתות ולתרבויות רבות: רשימה נכבדה של יעדים, עם נפקדת בולטת אחת: דתם שלהם. והרי ליהדות היו לאורך שנותיה הרבות מיסטיקנים משלה ומודטים משלה, ומשוררים ופילוסופים גדולים לא חסרו בה, וצמחו בה אנשי קודש ונשות קודש, חוזים ונביאים. לא־פעם נדמה שכיסופינו אל ההארה הרוחנית גוברים ככל שהיא זרה ונידחת יותר. אנחנו מעדיפים את הרחוק על פני מה שבהישג ידינו.

פעם חשבתי שתופעה זו ייחודית לעידן המשונה שלנו. אך האמת היא שכבר משה רבנו חזה את האפשרות הזו:

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם לֹא נִפְלְאת הוּא מִמֶּךָ וְלֹא רִחֲקָה הוּא. לֹא בַשָּׁמַיִם הוּא לֵאמֹר "מִי יַעֲלֶה לָנוּ הַשָּׁמַיְמָה וְיִקְחֶהָ לָנוּ וְיִשְׁמַעֵנוּ אֶתְּהָ וְנַעֲשֶׂנָּה?" וְלֹא מֵעֵבֶר לָיִם הוּא לֵאמֹר "מִי יַעֲבֹר לָנוּ אֶל עֵבֶר הַיָּם וְיִקְחֶהָ לָנוּ וְיִשְׁמַעֵנוּ אֶתְּהָ וְנַעֲשֶׂנָּה?". כִּי קְרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד; בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשׂוֹתוֹ. (דברים ל, יא-יד)

משה רומז שביום מן הימים בני ישראל יאמרו שכדי למצוא השראה יש לטפס לשמיים או להפליג אל מעבר לים. שדבר האלוהים נמצא היכנשהו, אך ודאי לא כאן. ואכן, כך היה בחלק נכבד מתולדות ישראל, עוד בימי בית ראשון ובית שני. תחילה נמשכו הלכבות אל אליהם של העמים השכנים: בעל או כמוש, מרדוכ או עשתורת. לאחר זמן, בימי בית שני, נהו היהודים אחר ההלניזם לצורתיו היווניות והרומיות. זו תופעה מוזרה, המתנומצתת היטב במימרה הידועה של גראוצ'ו מרקס "אני מסרב להשתייך למועדון שיקבל אותי כחבר". ליהודים יש מאז ומקדם נטייה להתאהב באלו שאינם אוהבים אותם, ולצעוד כמעט בכל נתיב רוחני נוכרי שמזדמן להם. והנטייה הזו פוגעת בהם.

כאשר בעלי כישרונות גדולים עוזבים את היהדות, היהדות נמצאת חסרה. כאשר מבקשי הרוחניות הולכים לרעות בשדות זרים, הרוחניות היהודית מפסידה. בדרך כלל זה קורה באופן הפרדוקסלי שמשה רבנו תיאר בכמה מקומות בספר דברים. זה קורה בתקופות של שפע, לא של עוני; בעידנים של חופש ולא של שעבוד. בתקופות מצוקה, כאשר נדמה שאין לנו סיבות רבות להודות לה', אנחנו מודים לו; אך דווקא כאשר חסרו גובר עלינו, אנחנו שוכחים אותו.

האם אירופה נכשלה בקבלת יהודיותם של היהודים ושל היהדות? שמא היהדות היא שכשלה בהתמודדות עם אתגרי הזמן והסביבה? התופעה ההיסטורית הזו מורכבת וסבוכה, והסבר אחד לא ימצא אותה. אבל בכל מקרה, היא גרמה לנו להפסיד אוצרות אמנות ורוח, השראה ודעת.

מצב זה השתנה במידת מה, בישראל וגם בתפוצות. המוזיקה היהודית מתחדשת בשלל גוני יצירתיות, והמיסטיקה היהודית קמה לתחייה. יש סופרים והוגים יהודים דגולים. ועדיין, אנחנו נתונים בתת-הישגיות רוחנית. שורשיה העמוקים של הרוח באים מבפנים: מתוך תוכה של תרבות, של מסורת, של רגישות. הם נעוצים בתחביר וסמנטיקה של שפת-האם של הנשמה. קרוב אלינו מאוד, בפינו ובלבבנו.

יופייה של הרוחניות היהודית טמון בדיוק בכך: בהיותו של האלוהים קרוב. כדי למצוא את שכינת האל אין צורך לא להעפיל למרומי הרים ולא להרחיק לאשרמים מבודדים. היא כאן. היא בשולחן השבת שלנו – לאור הנרות, בקדושתם הפשוטה של יין הקידוש והחלות, בשיר התהילה לאשת החיל ובברכת הבנים והבנות, בשלוות הנפש השורה עלינו בעוזבנו את העולם לנפשו ליממה אחת ובהתענגנו לא על פרי העמל אלא על פרח המרגוע, לא על קניות אלא על מתנות המצויות ברשותנו מאז ומתמיד אך איננו מספיקים להוקירן.

אלוהים קרוב אלינו. הוא כאן, בשירה שבמזמורי תהלים, ספרות הנשמה הגדולה ביותר שנכתבה אי פעם. הוא כאן, מאזין לשקלא ולטריא שלנו על דף גמרא ולפירושים החדשים שאנו מציעים לכתובים ישנים. הוא כאן, בשמחת הַגָּל ובדמעות תשעה באב, בהדי השופר של ראש השנה ובהרהורי התשובה של יום

כי מתי עבדו היהודים את האלילים, או התייוונו? כשבת המקדש עמדו על מכונם והיהודים ישבו על אדמתם, במדינה עצמאית או בשלטון-עצמי מוגבל. ומתי נטשו רבים מיהודי אירופה את היהדות? בימי האמנציפציה, משלהי המאה ה-18 ואילך, כאשר הם נהנו לראשונה מזכויות אזרח. רוב משך התקופות הללו, התרבויות הסובכות עיינו את היהודים ואת דתם. ובכל זאת, היהודים העדיפו לאמץ את התרבות שדחתה אותם ולא את זו שנולדה בתוכה וקיבלו בירושה ויכלו להרגיש בה ככביתם. פעמים רבות, התוצאות היו טרגיות.

אימוץ פולחן הבעל לא הפך את בני ישראל לרצויים בעיני הכנענים. ההתייוונות לא גרמה לבני התרבויות ההלניות להוקיר את היהודים. עזיבת היהדות במאה ה-19 לא שמה קץ לאנטישמיות; היא רק תדלקה אותה. מכאן עוצמת קריאתו של משה: כדי למצוא אמת, יופי ורוחניות, אין צורך להעפיל לשמיים או לעבור את הים. "כִּי קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד; בְּפִיךָ וּבְלִבְכֶם לְעֲשׂוֹתוֹ".

כך קרה שהיהודים העשירו את התרבויות האחרות יותר משפיתחו את תרבותם. חלק מהסימפוזיה השמינית של גוסטב מאהלר הוא מיסה קתולית. אירווינג ברלין, בנו של חזן, כתב את השיר "אני חולם על כריסטמס לבן". פליקס מנדלסון, נכדו של חלוץ ההשכלה היהודית משה מנדלסון, חיבר מוזיקה כנסייתית והחזיר אל האולמות את המתיאוס פסיון הנשכח של באך. סימון גייל, שהייתה מן המעמיקים שבהוגים הנוצרים במאה העשרים, ואשר תוארה בפי אלבר קאמי כ"נפש הגדולה היחידה בזמננו", נולדה להורים יהודים. כך גם אדית שטיין, שהכנסייה הקתולית מאדירה את שמה כקדושה נוצרייה מעונה, אך הנאצים רצחוה באושוויץ על שום שנולדה יהודייה. ועוד ועוד.

כיפור. הוא כאן, באווירה הטוב של ארץ ישראל ובאבניה האהובות של ירושלים, מקום שם הקדום והמתקדם מתערים זה בזה כרעים אהובים.

אלוהים קרוב. זו התחושה המציפה אותי אחרי עשרות שנים של עיסוק באמונת אבותינו. היהדות איננה צריכה קתדרלות ולא מנזרים, לא תיאולוגיות סתומות ולא פלפולים מטפזיים, יפים ככל שיהיו, מפני שה' אלוהינו הוא אלוהים לכל אדם ובכל מקום, אל שיש לו זמן לכל אחד מאתנו ואשר פוגש אותנו כאשר הננו, ובלבד שאנו מוכנים לפתוח אליו את לבנו.

אני רב. במשך עשרים ושתיים שנה הייתי רב ראשי. אך בחשבון אחרון אני סבור כי אנחנו, הרבנים, לא עשינו די לעזור לאנשים לפתוח את דלתותיהם, את ראשיהם ואת רגשותיהם לאביהם-שבשמיים שבראם-באהבה-על-הארץ, לאלוהינו שאבותינו ידעוהו היטב כל כך ואהבוהו עד אין גבול.

פחדנו. פחדנו מהקשיים האינטלקטואליים של ההתמודדות עם התרבות החילונית שמסביב. פחדנו מהקשיים החברתיים הטמונים בצורך להיות איש-העולם-הגדול שיש לו בכל זאת עולם משלו. פחדנו מהקושי הרגשי שבהיחשפות לביקורת ולהשתלחות ביהודים, ביהדות ובמדינת ישראל. ועל כן נסוגנו אל מאחורי חומה גבוהה, וחשבנו שאנחנו בטוחים. אבל חומות גבוהות לעולם אינן יוצרות ביטחון; הן יוצרות רק פחד.¹ אמצעי הביטחון היעיל היחידי הוא התעמתות עם הקשיים בלי פחד ומתוך העמדת מופת לאחרים.

כשמשא אמר "לא בשמיים היא... ולא מעבר לים", הוא התכוון לדבר כזה בערך: "ילדודס, ההורים שלכם רעדו כשהם

שמעו את קול האלוהים בהר סיני. הם היו מוצפים. הם אמרו: אם נמשיך לשמוע את הקולות הללו נמות. ה' ראה שהם נבהלו כל כך, ומצא בשבילם ובשבילכם דרכים חלופיות לפגוש אותו, בלי אימה. כן: הוא בורא העולם וריבון העולם, הוא הכוח העליון והוא עילת כל העילות, הוא מסדר את הכוכבים במשמרותיהם ברקיע כרצונו. אבל הוא גם אבא, ושותף, ואוהב, ואפילו חבר. השכינה היא גם שכנה.

"איך תפגשו אותו? הודו לו בכל בוקר על מתנת החיים. אמרו קריאת שמע פעמיים ביום והיזכרו במתנת אהבתו. צרפו את קולכם לקולם של אחרים בתפילה, וכך תתמלאו ברוחו שתנסוך בכם עוצמה ואומץ לשנות את העולם. אם אינכם מצליחים לראות אותו, אין זאת אלא שהסתכלתם בכיוון הלא נכון. כשנרמה לכם שהוא חסר, הוא פשוט עומד מאחורי הדלת ואתם צריכים לגשת ולפתוח אותה.

"אל תנהגו בו כבוד. הוא אוהב אתכם. הוא מאמין בכם. הוא רוצה בהצלחתכם. כדי למצוא אותו אינכם צריכים לעוף לשמיים או לצלוח את הים. הוא הקול שאתם שומעים בדממת הנפש. הוא האור שאתם רואים כשאתם פוקחים את עיניכם בפליאה. הוא היד הנוגעת בכם על סף הייאוש. הוא הנשימה הנופחת בכם חיים".

1. ראו רש"י לבמדבר יג, יח.